

ПОЕТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

УДК 821.161-3Шевченко Т.

Боклах Дмитро Юрійович,

здобувач кафедри української літератури
факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобельськ, Україна

ORCID iD 0000-0002-0691-7034
dmytro.boklakh@gmail.com

DOI: 10.28925/2412-2475.2019.148

КООРДИНАТИ ТОПОСУ КИЄВА В ПОВІСТІ «БЛИЗНЕЦЬ» Т. ШЕВЧЕНКА: ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ БУТТЯ

У статті досліджено просторовий континуум топосу Києва повісті «Близнець» Т. Шевченка крізь локуси міської дійсності. Домінантним розкриттям специфіки топосу стає ретроспективна динаміка відтворення атрибутики міста. Розглянуто цивілізаційні й природні локуси у проекції місць урбаністичного простору буття героїв. Визначено, що архітектура, вулиці, атрибути міського світу, місця природи суттєво впливають на свідоме та позасвідоме начала людини в зображенні топосу Києва. Урбаністичний простір буття героїв спроектовано в ракурсах дії, пам'яті, інтуїтивного пізнання реалій міста. Просторовий континуум топосу розглянуто крізь антропологічний модус. Через психологічні, соціоісторичні, культурологічні реєстри сприйняття героями міської географії схарактеризовано їхній внутрішній світ. Досліджено аксіологічний простір предметного світу міста. З'ясовано проблематику, наративну специфіку відтворення топосу Києва.

Ключові слова: *топос, локус, урбаністичний простір буття, інтуїтивізм, наратор, сакральна міфологема міста, духовність, чуттєвість, рецепція.*

Актуальність теми дослідження.

Київ у художній урбаністиці — особливий топос єдності історичної пам'яті, духу мешканців, предметно-атрибутивної метафізичної архітектури в тісному поєднанні з природним началом ландшафту. Київ у просторовому континуумі — свідок подій давнини, місто духовного орієнтування українства, міфологема буттєвого досвіду поколінь, сакральний центр культуротворчих процесів. Топос міста — конструкт у просторі міської (урбаністичної) культури, що має семіотичну природу знаків і символів, реалізовану крізь предметно-атрибутивний світ природно-архітектурного середовища міста. Топос дає можливість розглянути міське середовище

як складну семіотико-символічну структуру, що наповнена своїми гетерогенними смислами, які кодуються в локусах-психологемах та малих просторових образах. У художній урбаністиці Шевченкової творчості особливе місце посідає топос Києва в повісті «Близнець» (1855). Різноманітні поетику повісті досліджували О. Боронь, С. Гетьман, В. Зарва, О. Сидоренко та ін. У працях В. Левицького, О. Новик уперше розглянуто систему образів, знаків Києва у творі письменника, але питання аналізу простору буття героїв у тенетах міста залишається малодослідженим і потребує системної інтерпретації. Актуальність статті зумовлена потребою комплексного вивчення художньої специфіки

соціокультурного та особистісного середовища буття героїв повісті Т. Шевченка. Вибраний культурософський принцип висвітлення теми відкриває можливість з'ясувати особливість функціонування топосу міста в українській літературі середини XIX ст., розкрити смислову поліфонічність художньої версії образу Києва. Т. Шевченко, відтворюючи топос Києва як єдність цивілізаційних і духовних начал, моделює концепцію урбаністичного простору буття людини в координатах міської дійсності середини XVIII ст., що дає змогу дослідити онтологічну генезу топосу, його проблематику й художню специфіку в авторській рецепції атрибутики міста та місця в ній людини.

Метою дослідження є інтерпретація ключових параметрів зображення урбаністичного простору буття героїв повісті «Близнецы» Т. Шевченка в системі просторових координат топосу Києва.

Виклад основного матеріалу. Урбаністичний топос Києва — це часопросторовий континуум поєднання телеології місць, психології героїв, соціокультурного контексту дії у синкретичну цілісність, цивілізаційно-буттєву даність. Складність і заплутаність наративної композиції у зображенні подій повісті «Близнецы» дається взнаки при відтворенні урбаністичного простору буття героїв топосу Києва. Належність героя твору до певного місця — це важлива умова для аналізу його характеру, особливостей життя у просторовому ракурсі міста, де відбувається конкретна дія в часі (за М. Бахтіним, Н. Копистянською, Ю. Лотманом). Координати топосу — простір місцевостей, локуси-психологеми, у межах яких розгортається гетерогенний світ життя героїв у модусах онтологічної взаємодії людини й міста. Київ у художній площині міських реалій буття повісті зображено різнопланово: як місто освіти, цінностей культури, реалізації запитів і потреб, дозвілля, відсутності контрасту між багатством і бідністю, осередку величі духу й естетики унікальних місць тощо.

Київ на початку твору відтворено з семантикою віддаленості крізь локус дороги: «*В тот же понедельник, поздно вечером, молодая женщина возвращалась в город Переяслав по Киевской дороге*» [9, 12]. Топос міста подано в ретроспекції оповідачем подій, які безпосередньо відбувались у Києві. Зокрема, йдеться про навчання Никифора Сокири в київській бурсі, але для героя найістотнішою стала зустріч із відомими людьми того часу: «*На бурсацкой скамье или на Подольском базаре подружился он с знаменитыми впоследствии Иваном Левандою, Григорием Гречкою и тогда уже фило-*

софом Григорием Сквородою» [9, 18]. Виходячи з міркувань Є. Андроса, проблема людського буття — це проблема співбуття людей [4, 162], яке домінують генерує міжособистісні зв'язки городян. Оповідач не вдається до конкретики місця зустрічі Никифора з високоповажним товариством у просторі Києва, але це не перешкоджає відтворенню автором повноти світу буття молоді талановитої людини, тому для героя Київ уособлює простір навчання, якісних змін, важливих зустрічей, розвитку. Цілком закономірно, що такий художній хід подій перегукується із повістю «Художник», у якій натрапляємо на доленосне знайомство майстра пензля з петербурзькою мистецькою елітою в межах інтелектуального локусу-хронотопу Академії мистецтв. Григорій Гречка, переяславський протоієрей, стає духовним наставником Никифора, провідником у багаторівневий світ знань, таїнств і складнощів життя міста, розкривши талант «генія музики» й «голосу архангельського».

Автор повісті художньо трансформує період життя українського просвітителя-гуманіста Григорія Сквороди в Києві, який стає тимчасовим місцем перебування філософа-містика: «...*смотришь, он уже в Киеве. Сидит с другом своим Иваном Левандою на скамеечке у ворот и читает импровизированную диссертацию о связи души человеческой с светилами небесными*» [9, 21]. Побутовий простір лавки біля воріт наповнений філософськими інтенціями мислителя, тому локальні елементи топосу зосереджують гносеологічну сферу розуміння метафізики існування людини в Космосі буття. Крім того, топос Києва у творі актуалізує простір мистецтва. Присутня згадка про перебування Т. Шевченка в місті зазнає художньої модифікації у рецепції наратора: «...*я зашел к здесь же, на Московской улице, квартировавшему моему знакомому, художнику Ш[евченко], недавно приехавшему из Петербурга. Поговорил с ним об искусствах вообще, о живописи в особенности...*» [9, 111]. Київ у Шевченковій свідомості цілком імовірно корелює з топосом Петербурга як мистецькою колискою творчого генія автора.

Місто створює колосальні й прогресивні передумови для розвитку людини, тому, з одного боку, воно виступає як осередок цивілізаційних новацій, побутового комфорту, а з другого — як конгломерат культурних і духовних надбань. У творі топос Києва стає осередком просвіти пересічних людей: «*По обыкновению своему Прасковья Тарасовна к 16 августа отправилась в Киев и, возвратясь из Киева, между прочими игрушками и святыми вещами... она показала*

детям... букварь» [9, 30]. Локус університету св. Володимира — місце, яке «тримає руку» на пульсі літературно-мистецьких новацій Києва, тому наратор із відвертою захопленістю розповідає про щойно надруковані «Мертві душі» М. Гоголя: *«Прилетело несколько экземпляров и в древний Киев и дебютировали, разумеется, в университете»* [9, 63]. Київ — місто достатку, можливостей, матеріальних цінностей, а головне — носій і генератор розвитку освіти, науки, культури. Місто уможливило здійснення запитів і потреб городян завдяки наполегливій і самовідданій роботі над собою. На думку Дж. Голда, зазвичай людині вдається досить легко розв'язати складну на перший погляд проблему — не загубитися в динамічному міському середовищі [3, 114]. Київ дає змогу людині, відкритій до предметно-атрибутивного світу міста, реалізувати свій інтелектуальний потенціал: *«По экзамену удостоился он (Саватий. — Д. Б.) скромного звания лекаря, с чином 12 класса»* [9, 68]. Буттєвий простір людини в урбаністичному середовищі Києва окреслено за рахунок просторових переміщень героя в координатах топосу хаотично, зважаючи на логіку наратора, який вдається до різних оповідних конфігурацій, перипетій. Як стверджує Л. Вірт, індивід у середовищі міста досягає певної емансипації, свободи від особистого й емоційного контролю з боку інших [2, 25]. Почуття, кохання, симпатія — невід'ємні складники індивідуального простору життя Саватія у великому місті: *«В Киеве, бывало, гуляя перед вечером в саду по большой аллее, встретит он красавицу — так холодом и обдаст его, и он, ошеломленный, долго стоял на одном месте...»* [9, 74]. Проте юнацьке захоплення стає нетривалим. Це лише одна із багатьох спроб побудувати особисте життя, адже герой наприкінці своїх «інтимних роздумів» інтуїтивно впевнений, що вони з незнайомкою не пара. Інтуїція, на думку А. Бергсона, рухається у процесі самого життя [1, 259], але вона — рушій розвитку, майбутнього, чуттєва спроба змін. Дж. Голд упевнений, що середовище того чи того місця в місті є найтоншим виразником глибоких переживань людини [3, 97]. Саватій захоплено спостерігає за панорамою вечірнього міста, він глибоко емоційно сприймає світ його локальних місць, йдучи від Хрещатика до свого помешкання. Герой будує геопоетичний маршрут локусів урбаністичного простору буття: *«И отводил глаза на освещенную заходящим солнцем панораму старого Киева. Потом спускался вниз по террасе и выходил на Хрещатик. Приходил домой, зажигал свечу и садился за какую-нибудь энциклопедию и окунал в чернила вместе с пером и светлый пламенник*

своей одинокой юности» [9, 74]. Помітною в цьому плані є проблема самотності героя в тенетах великого міста, натомість це не пригнічує його, а, навпаки, актуалізує імпульс самовдосконалення й пізнання нового. Для Саватія Сокири Київ — місто самоствердження як особистості, проте, за авторським задумом, герой покидає траєкторію просторових переміщень топосу. Натомість символічною є картина від'їзду героя з міста, відтворена з домінантними акцентами пейзажу природи: *«...оставил древний Киев, быть может, навсегда... он переправился через Днепр до восхода солнца...»* [9, 68]. Онтологічний простір людини в урбаністичному середовищі окреслено в рамках рустикального простору ріки в часовому вимірі ночі.

Топос Києва презентує відверто комедійно-побутову дію, спроектовану ретроспективним баченням оповідача у локусі тогочасного контрактного ярмарку, про купівлю полковником Миколою Свічкою усього шампанського вина перед початком ярмаркових святкувань: *«Пьйте ... так, хоч купайтесь в йому, а продажи нема»* [9, 39]. Відтворене комічне дійство на Подолі зображує світсько-розважальний бік життя мешканців Києва того часу, показує своєрідність, оригінальність задуму старого полковника щодо проведення міських бенкетних святкувань. Тим самим автор за допомогою такого художнього опису міського колориту оживлює Київ, надаючи відтінку «міської метушливості», «незвичайності», створює його осередком дозвілля й торгівлі, показуючи побутовий рівень життя мешканців.

Урбаністичний простір буття музики-аматора Києва показано крізь відтворення локусу Печерської місцевості: *«Савватий (виділення наше. — Д. Б.) случайно встретил в Киеве, по правде сказать, на Крестах, нищего старика-скрипача, так играющего, что... волосы дыбом становились...»* [9, 70]. Вуличний митець навчив героя грати, відчувати й глибоко розуміти музичне мистецтво. Київ виступає як місто єднання різних за соціальною належністю людей, відкритих душею до пізнання багаторівневого цивілізаційного середовища.

На особливу увагу заслуговує урбаністичний простір буття в Києві автора-оповідача, який, власне, генерує своєрідні ностальгічні рефлексії у відображенні міських реалій цивілізаційно-природного світу: *«...чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоголового, садами повитого и тополями увенчанного Киева»* [9, 109]. Кожен суб'єкт, рефлексуючи, вибудовує світ специфічно, цей світ — досвід суб'єкта, який залежить тільки від його пізнання [6, 429]. Життєвий досвід на-

ратора повертає його до важливих місць пам'яті середовища міста, а пам'ять — це річка, яка завжди тече назад (П. Коельйо), оживлюючи особистісні інтенції героя-оповідача, актуалізує квінтесенцію його буття у просторі міста. Картина пейзажної ностальгії у рецепції наратора змінюється настроєм суму й доповнюється авторською візією церковної легенди про Андрія Первозванного, який освятив місцевість території сучасного Києва: *«И после светлого, непорочного восторга... упадет на мое осиротевшее старое сердце тоска, и я переносуся в века давноминувшие и вижу его, седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумленным дикарям своим... Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любомудрия, святой мой и незабвенный старче!»* [9, 109]. Отже, місто, говорячи словами Я. Поліщука, відкривається як тайнопис, як код із минулого, зашифрований літопис минушини [7, 11]. Авторські рефлексії глибоко закорінені у свідомість самого оповідача, а тому роздуми про Київ набувають історіософської глибини, де Київ уособлює мудрість віків, навіюючи інтенції сакральної міфологеми міста — Другого Єрусалима. На думку Д. Лихачова, «простір — своєрідне сприйняття вічності. Час закріплюється в просторових формах» [5, 279], отже, Київ — «вічне місто», місто злиття часопростору й буттєвого досвіду поколінь у гетерогенну єдність.

Наратор органічно вводить у площину топосу міста сакральний локус місцевості Києво-Печерської лаври, що для нього є особливим місцем душевної рівноваги, «кристалізуючим ядром» (термін М. Анциферова) міста: *«Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в Киеве и не видал киевской колокольни»* [9, 110]. Крізь локус лаври Київ символізує місто, де реалізується духовність людини й де людина здатна посередництвом вдавання до «святих воспоминаний» найбільшим чином явити свою велич і свою самобутність [10, 53]. Типографський ганок відкриває мальовничий краєвид на Київ та Задніпров'я, а дзвіниця — істотний, вагомий атрибут божественного Духу міста, пройнятий естетизмом архітектури, тому для оповідача це важливий елемент у зображенні координат індивідуального простору буття в Києві. Невід'ємним локусом буття наратора в місті є сад як утілення вираження душевного спокою, мудрості, але й самотності водночас: *«...я пошел в сад... Хожу только я себе по большой аллее один-одинешенек (день был будний) и присяду иногда, чтобы полюбоваться старым Киевом, освещенным заходящим солнцем»*

[9, 111]. На думку Е. Фромма, «найглибшою потребою людини є бажання перемогти свою відокремленість, утекти із в'язниці самотності» [8, 32]. У саду оповідач зустрічає двох незнайомок, які прохають його відобразити мальовничий краєвид панорами старого Києва у променах заходу сонця. Сад — місце знайомства героїв, подолання самотності, реалізації творчого задуму оповідача-художника, що для нього стає звичною формою мистецького самовираження таланту в місті.

Висновки. Київ у повісті «Близнецы» стає знаковим топосом української художньої урбаністики, репрезентуючи авторську візію простору буття людини в координатах великого міста. Топос Києва зосереджує синергетику локальних місць і соціокультурний контекст буття городян. У просторовому континуумі простежуємо ретроспективну динаміку відтворення топосу Києва від лінійного зображення фрагментів міста до докладної дії в часі. Герої, втілюючи соціальну різноманітність, стають індивідуумами, демонструють відкритість до пізнання нового, взаємовідносини глибокої духовності, повагу, розуміння одне одного. Київ символізує місто осередку свободи дії і думки, де згенеровано цивілізаційний поступ буття людини XVIII ст., стаючи колискою гармонічного існування особистості у площині цивілізаційного універсуму. Герої чутливі до матеріальних надбань культури міста разом із елементами природного світу, які не становлять опозиції урбаністичному простору, а, навпаки, стають органічним доповненням ландшафту й виразниками чуттєвої сфери. Буттєвий простір топографічної мапи Києва об'єднує ряд відносно відокремлених представників суспільства за родом діяльності, статусом у єдиний взаємозалежний динамічний космос духу, пам'яті, ціннісних орієнтацій. Людина в топосі — найвища форма й вимір осмислення географічних об'єктів часопростору, крізь які протікають онтологічні й екзистенційні проєкції життя. Художньо-філософський комплекс топосу Києва репрезентує значущість локальних місцевостей у потрактуванні екзистенційного, естетичного, чуттєвого виміру оприявлення способу буття героїв. Топос Києва стає ідилічним містом людського буття, культури, архітектури, естетики й величі духу площинного топосу України, який закодовано в метафізичних глибинах художньої унікальності твору. Перспективи подальших наукових пошуків полягатимуть у дослідженні топосу Києва у творчості Т. Шевченка в ракурсі структуралізму з інтерпретацією семіотико-символічних параметрів міського континууму.

ДЖЕРЕЛА

1. Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон ; пер. с фр. В. Флеровой; вступ. ст. И. Блауберг. — М. : ТЕРРА-Книжный клуб; КАНОН-пресс-Ц, 2001. — 384 с.
2. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт ; пер. с англ. — М. : StrelkaPress, 2018. — 180 с.
3. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии / Дж. Голд ; пер. с англ.; авт. предисл. С.В. Федулов. — М. : Прогресс, 1990. — 304 с.
4. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / В.Г. Табачковський [та ін.]; відп. ред. В.Г. Табачковський ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. — К. : Наук. думка, 2004. — 244 с.
5. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы / Д.С. Лихачев. — М. : Наука, 1979. — 360 с.
6. Новейший философский словарь / [Сост. и гл. науч. ред.: А.А. Грицанов]. — 3-е изд., испр. — Минск : Книжный Дом, 2003. — 1279 с.
7. Поліщук Я.О. Ревізії пам'яті : літературна критика / Я.О. Поліщук. — Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. — 216 с.
8. Фромм Е. Мистецтво любові / Еріх Фромм ; пер. з англ. В. Кучменко. — Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 192 с.
9. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 4 : Повісті. — 2003. — 600 с.
10. «Я син свого народу». Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого) / відп. ред. М. Корпанюк. — К. : Просвіта, 2005. — 412 с.

REFERENCES

1. Bergson, A. (2001). *Tvorcheskaia evoliutsiia*. Moscow: TERRA-Knizhnyi klub; KANON-press-TS, 384 p. (in Russian).
2. Virt, L. (2018). *Urbanizm kak obraz zhizni*. Moscow: Strelka Press, 180 p. (in Russian).
3. Gold, G. (1990). *Psihologiiia i geografiia: Osnovy povedencheskoi geografii*. Moscow: Progress, 304 p. (in Russian).
4. *Liudyna v esentsiinykh ta ekzystentsiinykh vymirakh*. (2004). Kyiv: Naukova Dumka, 244 p. (in Ukrainian).
5. Likhachiov, D. (1979). *Poetika drevnerusskoi literatury*. Moscow: Nauka, 360 p. (in Russian).
6. *Noveishyi filosofskii slovar*. (2003). Minsk: Knizhnyi Dom, 1279 p. (in Russian).
7. Polishchuk, Ya. O. (2011). *Revizii pamiati: literaturna krytyka*. Lutsk: PVD «Tverdynia», 216 p. (in Ukrainian).
8. Fromm, E. (2017). *Mystetstvo lyubovi*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozwillia», 192 p. (in Ukrainian).
9. Shevchenko, T. H. (2003). *Povne zibrannia tvoriv: u 6 t. (Tom 4: Povisti)*. Kyiv: Naukova dumka, 600 p. (in Ukrainian).
10. «Ya syn svoho narodu». *Naukova spadshchyna Myhaila Maksymovycha (do 200-richchia z dnia narodzhennia vchenoho)* (2005). Kyiv: Prosvita, 412 p. (in Ukrainian).

Dmytro Boklakh,

Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian Literature,
Faculty of Ukrainian Philology and Social Communications,
"Luhansk Taras Shevchenko National University"
Starobelsk, Ukraine

ORCID iD 0000-0002-0691-7034

dmytro.boklakh@gmail.com

**COORDINATES OF KYIV TOPOS IN THE NOVEL "TWINS"
BY TARAS SHEVCHENKO: FEATURES OF THE URBAN ENVIRONMENT OF BEING**

The article attempts to explore the spatial continuum of Kyiv's topos of the novel "Twins" by Shevchenko through the loci of the urban reality. The retrospective dynamics of reproduction of the city's attributes becomes the dominant disclosure of the specifics of the topos. The civilizational and natural loci in the projection of places of the urban environment of being of the heroes are considered. It has been demonstrated that architecture, streets, attributes of the urban world, places of nature have a dominant influence on the conscious and unconscious beginnings of the human image of the Kyiv topos. The urban environment of being of the heroes is projected in the perspectives of action, memory, intuitive knowledge of the realities of the city. The spatial continuum of the topos is examined through the anthropological modus. Through the psychological, socio-historical, cultural registers of the reception of the urban geography by the characters it is characterized their inner world of life. The axiological environment of the subject world of the city is investigated. The problems, the narrative specificity of the reproduction of the Kyiv topos have been clarified.

Key words: topos, locus, urban environment of being, intuition, narrator, sacred mythology, logics of the city, spirituality, sensuality, reception.